

ONDERDUIKEN

in de Tweede Wereldoorlog

Een informatiepakket voor een werkstuk of spreekbeurt

COLOFON

Tekst: Herman Bosman, Harry de Ridder, Henk van Kaathoven

Illustraties: CMO en zijn licentiegevers, Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, met uitzondering van Anne Frankstichting (blz. 17), Gemeente Archief Rotterdam (blz. 22), Nationaal Comité 4 en 5 mei (blz. 24).

De inhoud is met zorg samengesteld. Mocht u van mening zijn dat inbreuk is gedaan op uw auteursrechten of beeldrechten, dan verzoeken wij u vriendelijk contact met ons op te nemen via cmo@fm.ru.nl.

Centrum voor Mondiaal Onderwijs

Postbus 9108
6500 HK Nijmegen
tel. 024-3613074
e-mail: cmo@fm.ru.nl
<http://www.cmo.nl>

De Scriptieservice Nieuwe Stijl is mede mogelijk gemaakt door een bijdrage van Kerk en Wereld en door een solidariteitsbijdrage van de gezamenlijke religieuzen in Nederland via de commissie PIN.

© Centrum voor Mondiaal Onderwijs, Nijmegen, 2010

INHOUD

Nederland In de Tweede Wereldoorlog	pag. 1
Wie zijn de onderduikers?	pag. 2
Onderduikers vóór de Tweede Wereldoorlog	pag. 2
Waarom dulken mensen onder?	pag. 3
Vervolging van Joden en zigeuners	pag. 3
Vanwege hun overtuiging vervolgd	pag. 5
Ontkomen aan de Arbeitseinsatz	pag. 6
Verzetsmensen	pag. 7
Militalen	pag. 8
Een verborgen wereld	pag. 9
Leven als onderduiker	pag. 9
Wie helpen mensen onderduiken?	pag. 11
Mensen uit eigen kring en gastgezinnen	pag. 11
Verzorgingsgroepen	pag. 12
Georganiseerde hulpverlening	pag. 13
Het vergaren en doorgeven van schuiladressen	pag. 13
Werkverschaffing en financiële vergoeding	pag. 13
Fabricage en verspreiding van valse papieren	pag. 13
Het Nationaal Steunfonds	pag. 15
Het openbare leven raakt verlamd	pag. 16
Anne Frank en een doktersfamilie	pag. 17
Het Achterhuis	pag. 17
Een doktersgezin helpt studenten onderduiken	pag. 20
Na de bevrijding	pag. 22
Het feest van de bevrijding	pag. 22
Trauma's en nazorg	pag. 23
Herinnering versterkt begrip voor mensen in nood	pag. 24
Aantekeningen	pag. 25
Meer op Internet	pag. 27

NEDERLAND IN DE TWEEDE WERELDOORLOG

Op 10 mei 1940 vallen Duitse troepen Nederland binnen en raakt Nederland bij de Tweede Wereldoorlog betrokken. Daarmee begint een bezettingstijd die vijf jaar duurt. De Duitsers vervolgen joden, zigeuners en tegenstanders van hun bewind.

Ook roept of pakt de Duitse regering mannen op en dwingt hen om in fabrieken in Duitsland te werken. Honderdduizenden houden zich schuil om uit handen van de Duitsers te blijven: zij zijn onderduikers. Ze krijgen daarbij hulp van familie, kennissen en verzetsgroepen.

Op 1 september 1939 vallen Duitse troepen Polen binnen. Engeland en Frankrijk verklaren Duitsland daarop de oorlog. Dit is het begin van de Tweede Wereldoorlog. Nederland blijft neutraal. De regering hoopt daarmee te voorkomen dat Duitsland ook Nederland aanvalt. Maar op 10 mei 1940 gebeurt dat tóch. Nederlandse troepen zijn niet opgewassen tegen Duitse soldaten die met vliegtuigen en tanks het land binnenkomen. Op 14 mei bombarderen de Duitsers Rotterdam. Ze dreigen ook Utrecht en andere steden te bombarderen.

Rotterdam na het bombardement

Daarom besluit opperbevelhebber Winkelman van het Nederlandse leger om zich over te geven. Deze capitulatie wordt op 15 mei getekend.

Hitler, de Duitse leider, stelt Seyss-Inquart aan als landvoogd (Reichskommissar). Koningin Wilhelmina, haar familie, haar hofhouding en de ministers wijken uit naar Londen. Ze vormen daar een regering in ballingschap. Veel Nederlanders vinden het tragisch dat Nederland door de Duitsers bezet is. Toch lijkt het alsof het alledaagse leven weer op gang komt. Maar schijn bedriegt.

Etenswaars, kleding en zeep, worden schaars. Men mag er per week of per maand maar een beperkte hoeveelheid van kopen. Na 8 uur 's avonds mag niemand de straat op, tenzij met toestemming van de autoriteiten. Buiten mag nergens licht branden en alle ramen van de huizen moeten worden verduisterd.

Steeds meer mannen worden opgepakt en naar Duitsland gestuurd om daar in fabrieken te werken. Vele mannen duiken onder om niet opgepakt te worden. Ook joden, zigeuners en mensen die uit politieke en godsdienstige overtuiging tegen het Duitse bewind zijn, lopen kans te worden opgepakt en duiken onder.

Reichskommissar Seyss-Inquart

Vanaf april 1943 neemt het aantal onderduikers sterk toe. In 1945 zijn het er ongeveer 500.000. Verzetsgroepen voorzien onderduikers van voedsel, kleding en onderdak. Op 6 juni 1944 landen Geallieerde troepen (vooral Amerikanen, Canadezen en Britten) in Normandië in Frankrijk. Van daar uit trekken ze op naar het noorden. Op 5 september vluchten veel Duitse soldaten. Ze denken dat de Geallieerden er elk moment zullen zijn. Maar de opmars loopt vast als tussen 17 en 21 september een poging om vanuit de lucht Arnhem in te nemen mislukt.

Brabant en Limburg zijn dan al bevrijd, Zeeland wordt in november bevrijd en de rest van het land pas na de winter van 1945. Op 5 mei 1945, als de Duitse troepen in Nederland zich hebben overgegeven aan de Geallieerden, is heel Nederland bevrijd. Dan kunnen alle onderduikers hun schuilplaats verlaten.

Wie zijn de onderduikers?

Onderduikers zijn personen die zich voor lange tijd op een geheime plaats afzonderen om te ontkomen aan arrestatie of geweld. Het kan gaan om mensen die in opstand zijn gekomen tegen hun regering. Of om mensen die worden vervolgd vanwege hun godsdienst, hun politieke opvattingen of hun etnische afkomst. Ze verbergen zich in nauwelijks bewoonde en moeilijk toegankelijke gebieden zoals bergen, woestijnen en uitgestrekte bossen.

Ondergedoken in de kast

Ook Nederland heeft in de Tweede Wereldoorlog onderduikers gekend. Maar er zijn géén woeste en nauwelijks bewoonde gebieden in Nederland en het land is dichtbevolkt. De meeste onderduikers verschuilen zich daarom in verborgen vertrekken in huizen en gebouwen. We spreken niet van onderduiken als mensen in schuilkelders of versterkte gebouwen dekking zoeken voor een orkaan of tornado of voor bombardementen.

Onderduikers vóór de Tweede Wereldoorlog

Onderduiken is niet iets typisch van de Tweede Wereldoorlog. Ver daarvóór, in de Romeinse tijd waren er al onderduikers. Christenen in de Romeinse steden werden vervolgd vanwege hun geloof. Vooral in de tijd van keizer Nero worden veel christenen vermoord. Gevolg is dat de christenen massaal onderduiken.

In de 17^e en 18^e eeuw waren er in Amsterdam geheime ruimtes met katholieke kerken. In het Nederland van die tijd is het verboden om katholieke gebedsdiensten te houden. De bekendste geheime kerk is de Kerk-Van-Onze-Lieve-Heer-Op-Zolder. Deze illegale kerk wordt in 1660 ingericht in drie naast elkaar staande herenhuizen. De gemeente weet dat deze kerk er is, maar gedooft dat er illegale vieringen gehouden worden. Pas in 1887 mogen de katholieken weer openlijk hun gebedsdiensten houden.

WAAROM DUIKEN MENSEN ONDER?

In de bezettingstijd en vooral vanaf de zomer van 1942 duiken steeds meer mensen onder. Joden en zigeuners doen dat om te ontkomen aan deportatie naar Duitse concentratiekampen. Anderen doen dat omdat ze anders vanwege hun politieke of godsdienstige overtuiging opgepakt worden door de Duitse bezetters. Of ze willen niet tewerkgesteld worden in Duitsland.

Verzetsmensen proberen uit handen te blijven van de Duitse politie en militairen hopen door onder te duiken te ontkomen aan krijgsgevangenschap.

Een joodse familie in de Tweede Wereldoorlog

Vervolging van joden en zigeuners

Al snel na de capitulatie op 15 mei 1940 krijgen joden in Nederland te maken met discriminatie en daarna ook met vervolging. In Duitsland is dat al het geval geweest sinds Hitler in 1933 rijkskanselier is geworden. Net als Duitsland zelf wil Hitler Nederland *judenfrei* maken, dat wil zeggen dat er in heel Nederland niet één jood in leven mag blijven.

In oktober 1940 moeten alle ambtenaren een bewijs aanvragen waarin staat dat ze van 'Arische' (= blanke en niet-joodse) afkomst zijn.

De bezetters hopen dat joodse ambtenaren dat zullen weigeren zodat ze naderhand makkelijk op te sporen zijn. Maar de actie mislukt doordat ook de meeste niet-joodse ambtenaren geen Ariërverklaring aanvragen.

Een Ariër- of niet-joodverklaring

Model A

De ondergeteekende, betrekking van beroep _____)

geboren den _____ te _____)

wonende te _____)

verklaart, dat naar zijn/haar beste weten noch hijzelf/zijzelf, noch zijn/haar echtgenoot(e) (verloofde)), noch een zijner/harer (hunner beiden)) ouders of grootouders ooit heeft behoord tot de joodsche geloofsgemeenschap.

Den/Der ondergeteekende is bekend, dat hij/zij zich in geval vorenstaande verklaring niet juist blijkt te zijn aan onmiddellijk ontslag blootstelt.

_____)

_____)

Daarna worden alle joden die bij de overheid en in het onderwijs werken, ontslagen. Dat leidt tot felle protesten van studenten in Leiden en Delft. Vervolgens roept het Duitse bestuur de Joodsche Raad in het leven. Die moet namenlijsten opstellen van alle joden in Amsterdam. Zo hopen de bezetters alle joden te kunnen opsporen. Op 21 en 23 februari 1941 vinden in Amsterdam de eerste razzia's plaats, politieacties waarbij grote aantallen mensen worden opgepakt. 425 Joden worden opgepakt en in een concentratiekamp bij Schoorl opgesloten

De Joodsche Raad

Deze razzia's zijn het werk van de Sicherheitspolizei, de geheime politie die een afdeling is van de Schutz Staffel of kortweg SS. De SS is een militaire organisatie onder direct bevel van Hitler. Uit protest tegen de razzia's roepen dokwerkers en andere arbeiders in Amsterdam op 25 februari een grote staking uit, de Februaristaking.

De Februaristaking wordt nog elk jaar op 25 februari herdacht

Het blijft niet bij deze twee razzia's. Eind 1941 beginnen knokploegen van de WA (Weerstand Afdeling, militante afdeling van de NSB) joden af te tuijen en hun bezittingen te vernielen. Daarna vinden in Amsterdam en elders in het land nog meer razzia's plaats door de SS. Vanaf 1942 krijgen joden de oproep om zich voor deportatie (= gedwongen tocht naar een andere plaats) te melden. Eerst worden ze naar het concentratiekamp Westerbork, Amersfoort of Vught vervoerd. Van daaruit worden ze op transport gesteld naar vernietigingskampen als Auschwitz en Sobibor of naar dwang-arbeiderskampen als Theresienstadt of Bergen-Belsen (waar Anne Frank sterft).

Sommige mensen verzetten zich tegen de jodenvervolging door joden te helpen onderduiken of te vluchten naar niet-bezette gebieden in Europa. Maar andere mensen die achter het Duitse regime staan, en daarom collaborateurs genoemd worden, helpen bij het opsporen van joden. Ook de overheid is betrokken bij de jodenmoord. Zo zorgt de Nederlandse Spoorwegen voor vervoer van de joden van Westerbork naar de Duitse grens. De Joodsche Raad helpt voedsel en kleding inzamelen en naar Westerbork brengen. Die worden uitgedeeld aan joden die daar op transport worden gesteld.

De jodenvervolging in Nederland maakt deel uit van een plan dat Hitler heeft gemaakt om alle joden in Duitsland en in de door Duitsers bezette gebieden uit te roeien. Hij noemt dit plan de Endlösung (= definitieve oplossing), de uitvoering ervan is bekend geworden als de Holocaust (= Grieks voor brandoffer).

Niet alleen joden worden tijdens de bezettingsjaren gevangengenomen en weggevoerd, ook zigeuners en andere woonwagbewoners ondergaan dit lot.

De meeste joden melden zich vrijwillig aan voor deportatie, omdat ze denken dat de oorlog snel afgelopen zal zijn en dat ze dan terug kunnen keren. Of omdat niemand hen voor lange tijd een schuiladres wil aanbieden. 27.000 Van de 140.000 joden duiken onder. Van deze onderduikers wordt een groot aantal alsnog opgepakt door de Sicherheitspolizei en weggevoerd, steeds vaker nadat collaborateurs hun schuiladres aan de Sicherheitspolizei verraden hebben.

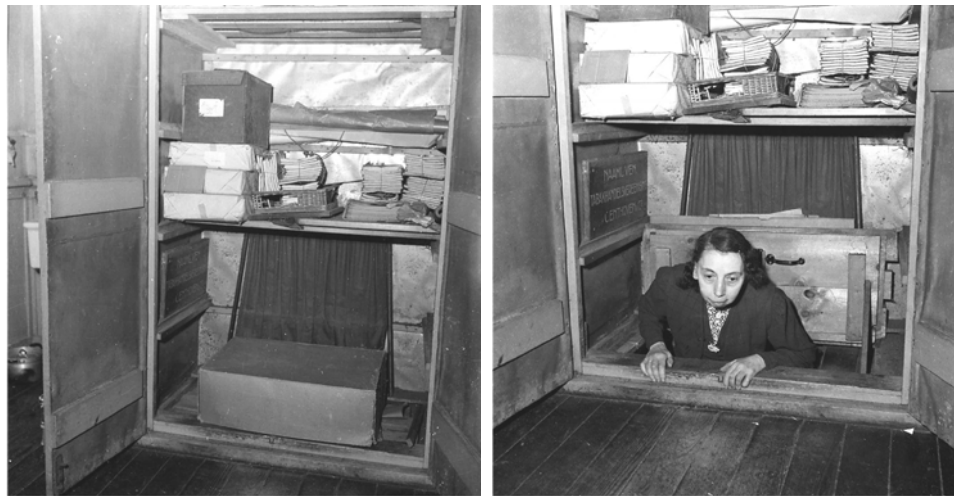

Zigeunerkinderen in Haarlem, 1940

Dit verraad speelt een groeiende rol doordat sommige Nederlanders joden steeds minder kunnen uitstaan. Aanleiding hiertoe zijn geruchten die de ronde doen over joden die verzetsstrijders of hun gastgezinnen verraden.

Helemaal uit de lucht gegrepen zijn die geruchten niet. Verzetsstrijders hebben enkele joden omgebracht omdat zij hen als gevaarlijk en lastig beschouwen. Niet omdat ze jood zijn dus. Deze joden waren ontevreden of hadden ruzie gekregen met hun gastgezin en ze hadden bedreigd hen als verzetsmensen aan te geven bij de Duitsers.

Hoe is dat te verklaren? Joden hebben alleen de keus tussen gedeporteerd worden of onderduiken. Andere mensen hadden meer mogelijkheden: trouw beloven aan het Duitse bestuur bijvoorbeeld of vrijwillig werken in Duitsland. Van deze groep duikt maar een klein deel onder.

Een ingenieus verstopte schuilplek

Vanwege hun overtuiging vervolgd

Als in 1933 de National-Sozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) het in Duitsland voor het zeggen krijgt en Hitler dictator wordt, verbiedt hij alle andere politieke partijen. Alle nieuwsmedia, verenigingen, uitgeverij en overheidsbureaus moeten zich geheel voegen naar het nazi-regime. Anders worden ze opgeheven of verboden. Dit noemt men nazificatie. Ook landen die door Duitsland worden bezet, krijgen nazificatie opgelegd. Ook Nederland dus. Iedere journalist, ambtenaar, kunstenaar, onderwijzer, moet kiezen: zich aanpassen aan het Duitse bestuur en zijn werk houden of zich tegen het regime keren en kans lopen op arrestatie door de Sicherheitspolizei en het verliezen van je baan.

De meeste mensen kiezen voor het eerste omdat zij en hun gezin anders niet meer kunnen rondkomen. Enkele mensen kiezen voor aanpassing omdat ze het eens zijn met het regime en zelfs lid zijn van de Nederlandse zusterpartij van de nazi's, de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB). Deze mensen worden collaborateurs genoemd.

Een NSB-bijeenkomst

Er zijn ook mensen die uit politieke of godsdienstige overtuiging bereid zijn zich tegen het regime te keren. Ze zijn bereid om hun baan op te geven en het risico te lopen om door de Sicherheitspolizei opgepakt te worden. Om dat risico kleiner te maken duiken ze onder. Sommige geestelijken doen dat en diverse Jehova's Getuigen.

Communisten en socialisten willen evenmin loyaal zijn aan het Duitse bestuur. Een aantal communisten en socialisten is na het aan de macht komen van Hitler uit Duitsland naar Nederland gevlucht. Ook zij duiken onder.

Als studenten in 1943 trouw moeten beloven aan het regime door de Loyaliteitsverklaring te tekenen, weigert een groot aantal van hen dat te doen. Een aantal studenten wordt in een concentratiekamp bij Ommen opgesloten, andere studenten duiken onder.

Ontkomen aan de Arbeitseinsatz

Op 14 maart 1942 voert het Duitse bestuur in Nederland de "arbeidsplicht" in. Mannen tussen achttien en veertig jaar kunnen een oproep krijgen om zich aan te melden.

Ze moeten in de Arbeitseinsatz (arbeidsinzet) in Duitsland werken. Wie een oproep krijgt en niet op komt dagen of uit de Arbeitseinsatz wegloopt, loopt kans om in een concentratiekamp terecht te komen.

Sommige mannen die uit de Arbeitseinsatz willen blijven, duiken dan ook onder.

Vóór de invoering van de arbeidsplicht hebben er al Nederlandse arbeiders in Duitsland gewerkt. Dat was in de jaren '30 toen Nederlandse werklozen in Duitsland aan de slag wisten te komen, doordat Hitler wegen en fabrieken liet bouwen.

Toen het Duitse leger werd uitgebreid en steeds meer arbeiders in wapenfabrieken werkten, ontstond er een tekort aan arbeiders in Duitsland. Steeds meer Nederlandse arbeiders konden in Duitsland aan de slag. De Nederlandse regering moedigde werklozen aan om in Duitsland te werken. Zo kregen werklozen geen uitkering meer als ze passend werk in Duitsland kregen aangeboden maar dat niet aannamen.

Als het Duitse leger in juni 1941 Rusland binnenvalt, ontstaat er in Duitsland opnieuw een tekort aan arbeiders, omdat dan in korte tijd twee miljoen mensen onder de wapenen worden geroepen. Het leger voert namelijk op twee fronten oorlog, niet alleen in het westen tegen Engeland en de Verenigde Staten, maar ook in het oosten tegen Rusland. Bovendien lijden Duitse troepen in Rusland grote verliezen. Dus worden in Nederland extra arbeiders gezocht. Met weinig succes. Nederlandse arbeiders keren uit Duitsland terug met verhalen over slechte behandeling en lage lonen. Voor velen redenen om niet in Duitsland te gaan werken. Van de opgeroepen werklozen komen maar weinigen opdagen. Dan voeren de bezetters in Nederland in 1942 de arbeidsplicht in. Arbeidsbureaus worden gedwongen arbeiders op te roepen. Zij plegen echter steeds meer verzet door arbeiders zonder duidelijke redenen vrijstelling van arbeidsplicht te geven. De oproepen leveren dan ook minder arbeiders op dan de bezetters verwachten en lokken ook protesten uit, zoals de April-Mei-staking in 1943.

Wervingposter voor werken in Duitsland

Bedrijven en overheidsbureaus worden gevraagd om arbeiders af te staan die ze kunnen missen, maar ook die organisaties werken niet echt mee. Inmiddels wordt Duitsland voortdurend door Geallieerde vliegtuigen gebombardeerd en zijn er dus veel arbeiders nodig om fabrieken, wegen, spoorlijnen en dergelijke te repareren. De Duitse regering laat vanaf september 1944 razzia's uitvoeren in Nederland waarbij duizenden mannen worden opgepakt en weggevoerd. Dat is voor mannen een reden temeer om onder te duiken. De invoering van de arbeidsplicht heeft vooral vanaf 1943 het aantal onderduikers sterk doen toenemen. De meeste onderduikers zijn mannen die aan de Arbeitseinsatz willen ontkomen.

Verzetsmensen

Mensen die in het verzet werken en door de Sicherheitspolizei gezocht worden, duiken onder om niet gearresteerd te worden. Daarna verhuizen ze telkens van schuiladres naar schuiladres om de kans op ontdekking of verraad kleiner te maken. Niet alleen wonen ze op schuiladressen, ook gebruiken ze schuiladressen voor hun illegale activiteiten. Maar wat doen ze eigenlijk? Als mensen weigeren te beloven met de Duitse bezetters mee te werken, kunnen we al van *verzet* spreken. Studenten doen dat, bijvoorbeeld, door de Loyaliteitsverklaring niet te tekenen. Dat is passief verzet. Er zijn ook mensen die actief verzet plegen. Dat doen ze bijvoorbeeld door illegale kranten en tijdschriften te schrijven, te drukken en te verspreiden. Enkele illegale kranten, zoals Trouw en Het Parool, zijn na de bevrijding blijven bestaan.

Deze illegale media verslaan de oorlog en wat er in Nederland gebeurt vanuit het gezichtspunt van het verzet zelf en dat van de Geallieerden. De legale media daarentegen werken vanuit een pro-Duits- en pro-nazi-gezichtspunt. Ze staan bovendien onder strenge censuur.

Andere verzetsmensen plegen aanslagen op Duitse ambtenaren en collaborateurs of blazen spoorlijnen en andere installaties op die voor de Duitsers belangrijk zijn.

Één van de bekendste plegers van aanslagen is Hannie Schaft. Over haar werk in het verzet is de film 'Het meisje met het rode haar' gemaakt.

Een derde groep houdt zich bezig met spionage voor de Geallieerden. Ze spelen informatie door naar Engeland over legerkampen en andere militaire doelen en transporten. Die kunnen dan door de Engelse en Amerikaanse luchtmacht bestoken worden. De vierde en grootste groep verzetsmensen houdt zich bezig met het onder dak brengen en ondersteunen van onderduikers.

De Sicherheitspolizei probeert vooral spionnen en verzetsmensen op te pakken. Veel van hen worden daarna op verlaten plaatsen door een vuurpeloton gedood. Andere verzetsmensen worden in een concentratiekamp vastgehouden tot hun strafproces met een vonnis is afgerond. Dan gaan ze naar een gevangenis in Nederland of een concentratiekamp in Duitsland of Polen.

Militairen

Onder de onderduikers zijn ook militairen, Nederlandse, Engelse en Amerikaanse. In 1943 moeten Nederlandse militairen zich melden bij de Duitse autoriteiten. Een aantal militairen duikt onder. Wie zich aanmeldt, wordt namelijk naar Duitsland gevoerd om daar in krijgsgevangenschap te gaan.

Boeing B-17G bommenwerper van het Amerikaanse leger.

Er zijn ook Amerikaanse en Engelse militairen die onderduiken. Meestal zijn zij de overlevenden van vliegtuigen (vaak bommenwerpers) die boven Nederland zijn neergeschoten. Vooral vanaf 1943 nemen de bombardementen op Duitsland van deze vliegtuigen erg toe. Verzetsstrijders proberen deze militairen uit handen van de Duitsers te houden. Ze zorgen voor schuilplaatsen om onder te duiken.

Militairen die vlak bij de Belgische grens worden opgevangen worden door het Belgische en Franse verzet naar Spanje gesmokkeld. Van daaruit keren vliegers naar Engeland terug zodat ze weer inzetbaar zijn.

EEN VERBORGEN WERELD

Leven als onderduiker

Het is niet gemakkelijk om als onderduiker te leven, maar onderduikers krijgen hulp van familie en vrienden en van verzetsgroepen. Het aantal onderduikers wordt tijdens het laatste oorlogsjaar zó groot dat het openbare leven steeds meer tot stilstand komt. In Nederland zijn er geen uitgestrekte woeste gebieden waar mensen zich verborgen kunnen houden. Alleen op de Veluwe, tussen Vierhouten en Nunspeet, is er een kamp waar onderduikers zich verborgen kunnen houden. De meeste onderduikers moeten bij andere mensen onderdak zien te vinden. De meeste schuilplaatsen vind je dan ook in steden en dorpen.

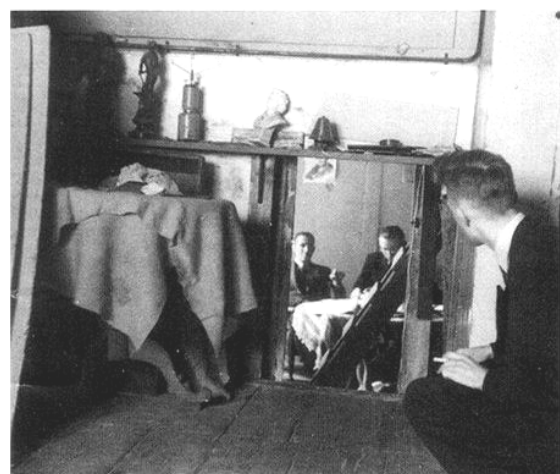
Het zoeken naar een onderduikadres is niet altijd eenvoudig. Al snel zijn er nog maar weinig geschikte adressen te vinden. Bovendien wil lang niet iedereen onderduikers in huis halen, omdat het gevaarlijk en strafbaar is.

Mensen die op het verborgen houden van onderduikers betrappt worden, lopen zelfs kans om in een concentratiekamp terecht te komen als de onderduikers joden zijn.

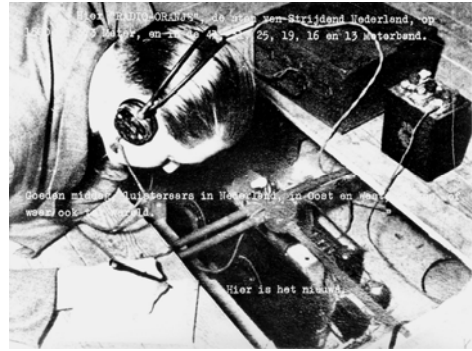
Ook moeten mensen die onderduikers in huis halen hun woning aanpassen omdat er meer mensen in komen wonen. Je moet als het ware voor onderduikers een aparte woning binnenin de bestaande woning inrichten en wel zó dat je er van buitenaf niets van kunt zien.

Ook bezoekers in huis mogen niet in de gaten krijgen dat er een schuilplaats is ingericht. Opbergruimtes worden huis- en slaapkamers. Vertrekken worden met wanden opgedeeld. In de schuilplaats moeten stroom en waterleiding aanwezig zijn en een kachel voor verwarming en om te koken. Een derde bezwaar is dat het opnemen en verzorgen van onderduikers geld kost. Sommige gastgezinnen nemen alleen onderduikers op als die kost en inwoning willen betalen en lang niet alle onderduikers kunnen dat.

Het zoeken van een geschikt adres kan dagen duren. Vanaf de zomer van 1942 wordt het makkelijker om een schuiladres te vinden, omdat verzetsmensen schuiladressen gaan verzamelen en aan onderduikers doorgeven.

Als onderduikers eenmaal onderdak zijn, hebben ze geen gemakkelijk leven. Ze wonen, eten en slapen in kleine ruimtes waar ze zelden of nooit uit kunnen zonder ontdekt en door de politie ingerekend te worden. In het gunstigste geval kunnen ze op geschikte tijden in de woonkamer of keuken van het gastgezin komen. Ze zien buiten elkaar alleen de leden van hun gastgezin. De kans is groot dat ze zich aan elkaar gaan ergeren en ruzie krijgen. Ze kunnen zich moeilijk in hun eentje terugtrekken. Alles wat ze doen, kunnen hun huisgenoten zien en ook dat gaat snel tegenstaan.

De meeste onderduikers nemen deze ongemakken voor lief. Ze doen dit omdat ze anders in de Arbeitseinsatz terecht komen, of in een gevangenis of concentratiekamp. Ze proberen hun tijd zo zinvol mogelijk door te brengen. Ze helpen mee in de huishouding van het gastgezin, ze volgen schriftelijke cursussen of ze proberen het nieuws te volgen via radio Oranje of de BBC. Onderduikers krijgen van helpers de raad om iedere dag op vaste tijden bepaalde werkzaamheden te doen. Op die manier houden ze de verveling min of meer buiten de deur en verveling zorgt voor een ongemakkelijke sfeer waarin huisgenoten steeds vaker ruzie met elkaar krijgen.

Onderduikers hebben ook te maken met angst. Ze moeten erop vertrouwen dat hun gastgezin en andere mensen die van hun schuiladres afweten, hen niet zullen verraden. Dat is niet helemaal vanzelfsprekend. Als bijvoorbeeld de Duitse autoriteiten gastgezinnen beloven dat ze géén straf krijgen als ze onderduikers bij de politie aangeven, worden er onderduikers door hun gastgezin verraden. Dat gebeurt bijvoorbeeld in april 1943 in Den Haag. Mensen die joden verborgen houden, kunnen daar strafvervolging afkopen door hun onderduikers vrijwillig aan de politie over te dragen.

TIEN GEBODEN VOOR ONDERGEDOKENEN

1. Ge zijt gast. Gedraagt U als zootanig d.w.z. vervult Uw verplichtingen. Niet alleen de eerste week, maar altijd.
2. Uw aanwezigheid is voor het gezin min of meer bezwaarlijk. Handelt dienovereenkomstig.
3. Tracht Uw gastheer en gastvrouw in alles steeds van dienst te zijn. Neem de vervelende werkjes in de huishouding voor Uw rekening. Voor de huisvrouw is de aanwezigheid van een extra-huisgenoot de zwaarste last: verlicht haar taak. Helpt de kinderen met hun huiswerk.
4. Richt U geheel naar de gebruiken en gewoonten van de huishouding in het bijzonder ten aanzien van eten en slapen. De bijzondere gewoonten van Uw eigen huis zult ge vaarwel moeten zeggen.
5. Laat de sfeer van het gezin ongestoord. Het is te veel gevegd (zeker op den duur) om U in de familiekring op te nemen; gedraagt U alsof ge op kamers bent. Trek U terug in Uw eigen sfeer; (zoo aanwezig) op Uw eigen kamertje, vooral wanneer het gezin 's avonds of op het weekeinde bijeen is.
6. Hang niet rond in huiskamer of keuken. Ook al zullen gastheer en/of gastvrouw U veelal uitnoodigen in de huiskamer te komen zitten, mank er een vaste regel van hier slechts op en-

- kele of bepaalde avonden en middagen te verblijven. Een langdurig, innig contact werkt meestal prikkelend op één van beide partijen.
 7. Onderduiken vereischt karakter en zelfdiscipline. Het vraagt van U: wilskracht, menschenkennis en soepel aanpassingsvermogen aan Uw omgeving.
 8. Zonder vaste bezigheid en vaste dagindeeling zult ge het er slecht afbrengen. Behalve het vaste werk in de huishouding, moet ge óf de een of de andere huisnijverheid trachten te beginnen, óf een bepaalde studie oprèmen, zoo eenigszins mogelijk op Uw vakterrein en aan de hand van een schriftelijke cursus, óf U aan een vaste liefhebberij wijden.
 9. Pleegt ten aanzien van op straat gaan, bezoek, correspondentie en dergelijke aangelegenheden te allen tijde overleg met Uw gastheer en gastvrouw: zij hebben steeds het laatste woord in dezen!
 10. Ook al wordt ge niet bepaaldelijk gezocht (zijt ge h.v. in verband met tewerkstelling in Duitsland, ondergedoken), tracht ook dán te vermijden dat de bureu Uw aanwezigheid opmerken.
- Leest deze tien geboden uit het hoofd, bewaart ze en... past ze in de praktijk toe, elke dag!!**

Uit het illegale Parool van 5 april 1943

Ook voormalige buren of kennissen van onderduikers verraden hen, als die op slechte voet met de onderduikers in kwestie staan. En de Sicherheitspolizei is voortdurend op zoek naar onderduikers, vooral joden en mensen die in het verzet werken. Verzetsmensen verhuizen telkens naar een ander schuiladres, opdat ze moeilijker op te sporen zijn. Ook moeten onderduikers oppassen voor toevallige ontdekking. Kinderen mogen, zeker als het gastgezin bezoek heeft geen lawaai maken. Buiten spelen is er meestal niet bij. Voorbijgangers kunnen denken dat er onderduikers zijn.

Sommige onderduikers zijn bezorgd om familieleden die elders ondergedoken zijn. Het is niet altijd mogelijk een compleet gezin op één schuiladres onder te brengen. Kinderen zijn bovendien makkelijker bij een gastgezin onder te brengen dan volwassenen of gezinnen. Gezinnen besluiten zelf op verschillende adressen onder te duiken, opdat niet alle leden tegelijk kunnen worden opgepakt. Leden van een gezin komen dus vaak op twee of meer verschillende schuiladressen terecht en kunnen elkaar niet meer opzoeken of zelfs maar opbellen of schrijven.

Niet alle onderduikers kunnen dit leven aan. Ze worden onvoorzichtig en gaan dan toch naar buiten, ook al is het onveilig. Niet alleen lopen zijzelf dan gevaar, maar ook hun gastgezin. Ruzies tussen onderduikers en gastgezinnen lopen zó hoog op dat ze elkaar gaan dreigen met verraad aan de bezetters. Ook komt het voor dat gastgezinnen hun onderduikers op straat zetten, bijvoorbeeld omdat die niet (genoeg) willen of kunnen betalen voor kost en inwoning.

Wie helpen mensen onderduiken?

Tot halverwege 1942 is het aantal onderduikers niet groot. Ook is er nog nauwelijks sprake van georganiseerde hulp aan onderduikers. Maar dat verandert als de deportaties van joden beginnen en steeds meer andere mensen kans lopen tegen hun wil naar Duitsland of Polen te worden vervoerd. Eerst zijn weinig mensen bereid om onderduikers op te nemen. Maar hun aantal groeit, doordat steeds meer mensen vrezen dat hun eigen familieleden door de bezetters worden opgepakt. Die krijgen daardoor meer begrip voor onderduikers die hen om onderdak vragen.

Mensen uit eigen kring en gastgezinnen

In 1940 en '41 zoeken onderduikers onderdak bij familieleden of kennissen. Op die manier komen ze op een andere plek (in de stad of op het platteland) aan een schuiladres. Maar niet alle onderduikers krijgen dat voor elkaar en moeten stad en land afreizen voor ze een geschikt schuiladres vinden. En dan blijkt vaak ook nog dat ze voor het geboden onderdak moeten betalen. Vooral joden zijn aangewezen op mensen die bereid zijn hen op te nemen en de kosten te dragen. Die vinden ze vaak niet en dat is dan een reden om dan maar niet onder te duiken. Onderduikers krijgen van familieleden en vrienden voedsel en kleding toegestuurd.

Bergplaats onder de kamervloer

Verzorgingsgroepen

Maar zelfs al in 1940 hoeven niet alle onderduikers op eigen houtje naar een schuiladres te zoeken. Enkele verzorgingsgroepen, groepen hulpverleners, zijn dan al actief met het onderbrengen van onderduikers.

Één van die verzorgingsgroepen is de Revolutionaire Socialistische Arbeiderspartij of RSAP. Die is in de jaren '30 opgericht om communisten en socialisten op te vangen die uit Duitsland zijn gevlucht.

In Duitsland zijn alle politieke partijen (behalve de NSDAP) verboden en communisten en socialisten worden door de nazi's vervolgd. Tijdens de bezetting zoekt de RSAP schuiladressen voor deze mensen.

In Amsterdam, Den Haag en enkele andere steden worden al vóór de Duitse inval 'Vrije Groepen' opgericht die net als de RSAP Duitse politieke vluchtelingen opvangen. Ook deze groepen helpen communisten en socialisten onder te duiken.

Studenten, mensen die illegale kranten uitgeven en joden richten na de Duitse inval verzorgingsgroepen op die mensen helpen onderduiken en hen zoveel mogelijk voorzien van alles wat ze nodig hebben. In Utrecht bijvoorbeeld opereert het Kindercomité dat joodse kinderen bij gastgezinnen onderbrengt.

Ondanks deze activiteiten stelt de hulp aan onderduikers weinig voor. Maar dat verandert als op 25 november 1942 de Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers of LO wordt opgericht. De oprichters zijn mevr. Kuipers-Rietberg, bijgenaamd 'Tante Riet' en dominee Frits 'de Zwerver' Slomp. Slomp trekt stad en land door en bezoekt plaatselijke afdelingen van de Anti-Revolutionaire Partij (waar hij zelf lid van is), dominees en leden van kerkenraden. Hij vraagt hen om onderduikers te helpen. Dat doet hij omdat hij verwacht dat het aantal onderduikers sterk zal groeien.

De deportatie van Nederlandse joden naar Duitsland en Polen is dan al in volle gang en de Duitse autoriteiten roepen telkens mannen op voor de vervulling van de Arbeidsdienst.

De LO wordt de grootste verzorgingsgroep voor onderduikers in Nederland. Ook richt zij zich op mensen met velerlei achtergrond: joden, verzetsmensen, mannen die niet in de Arbeitseinsatz willen werken en militairen uit binnen- en buitenland.

Tante Riek

De Zwerver

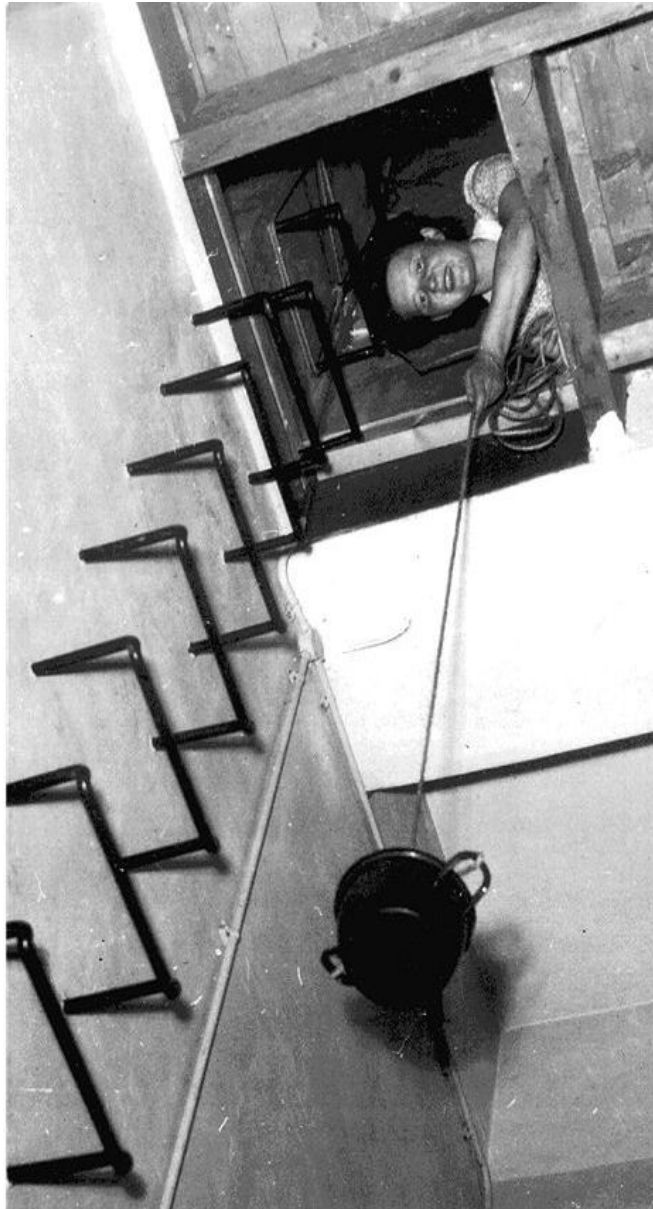
Georganiseerde hulpverlening

Hulp aan onderduikers groeit vanaf eind 1942 uit tot een ware bedrijfstak waar tienduizenden mensen in werkzaam zijn. Dat komt niet alleen doordat het aantal onderduikers sterk groeit, maar ook doordat het grote inspanningen kost om iedere onderduiker zoveel mogelijk te voorzien van alles wat hij of zij nodig heeft.

Het vergaren en doorgeven van schuiladressen

De LO zet een beurs op waar medewerkers uit alle delen van het land kunnen melden waar zij nieuwe schuiladressen hebben gevonden. Van ieder adres geven ze details als het aantal mensen dat daar kan worden ondergebracht en het soort woning. Onderduikers kunnen dan via deze beurs aan een adres komen dat voor hen het meest geschikt is. Ook verspreidt de LO via illegale kranten informatie over het onderduiken.

Zo krijgen onderduikers een indruk van wat hen te wachten staat. Hen wordt onder meer gevraagd hun gastgezin niet onnodig tot last te zijn of in gevaar te brengen en mee te helpen in de huishouding. Aan iedere onderduiker wordt te verstaan gegeven dat hij te gast is en dat de gastheren en -vrouwen het laatste woord hebben over wat er in huis mag en niet mag en moet.

Werkverschaffing en financiële vergoeding

De LO helpt onderduikers ook aan werk. Dat stellen gastgezinnen op prijs omdat onderduikers die betaald werk doen gemakkelijker kost en inwoning kunnen betalen dan wanneer ze géén inkomsten hebben.

Voorals mensen die uit de Arbeitseinsatz proberen te blijven, krijgen via de LO werk. Vaak is dat werk op een boerderij of bij de ontginning van de Noordoostpolder die in 1940 is drooggelegd. Naast bijdragen van werkende onderduikers krijgen gastgezinnen van de LO een vergoeding voor het opnemen en onderhouden van onderduikers. Ook gezinnen waarvan de kostwinner is ondergedoken en die dus geen vast inkomen meer hebben, krijgen geld van de LO.

Fabricage en verspreiding van valse identiteitspapieren

Onderduikers hebben voedsel, kleding, brandstof en andere dingen voor dagelijks gebruik nodig. Natuurlijk kunnen hun gastgezinnen die geven, maar er zijn twee problemen.

Ten eerste worden allerlei artikelen steeds schaarser. In 1944 en '45 ontstaat er een groot tekort aan brandstoffen en voedsel. In de winter van 1945 breekt er in het westen van het land zelfs hongersnood uit; dat is de Hongerwinter. Toch krijgen de LO en andere verzorgingsgroepen voedsel aangeboden, vooral door boeren.

Ten tweede is in 1939 in Nederland een distributiesysteem ingevoerd. Per week of per maand mag men van bepaalde artikelen niet meer dan een bepaalde hoeveelheid of aantal kopen. Deze artikelen zijn 'op de bon'.

Je krijgt bonkaarten die je het recht geven die artikelen te kopen. Als je een van die artikelen in de winkel koopt, moet je de winkelier de bijbehorende bonnen geven. Als de volgende termijn aanbreekt, kun je in een distributiekantoor nieuwe bonkaarten halen, maar dan moet je een identiteitsbewijs laten zien, de distributiestamkaart.

Het is voor onderduikers gevaarlijk om zelf naar een distributiekantoor gaan voor bonnen. Andere mensen moeten dat voor hen doen. Als mensen die voor de *Arbeitseinsatz* worden opgeroepen niet verschijnen, krijgen ze geen bonkaarten meer en wordt hun distributiestamkaart ongeldig. Als ze tóch proberen om bonkaarten op te halen, lopen ze kans opgepakt te worden. De onderduikers moeten daarom valse identiteitspapieren hebben. Bij mensen die voor Arbeidsdienst in aanmerking komen, moet de opgegeven leeftijd zó worden aangepast dat ze zogenaamd ouder dan 40 jaar zijn. Of het woonadres moet worden vervalst. Politieke vluchtelingen, joden en verzetsstrijders moeten ook nog valse namen krijgen. Pas dan is het voor de onderduikers veilig om artikelen te kopen die op de bon zijn. De LO zorgt voor valse identiteitspapieren: paspoorten, persoonsbewijzen (iedereen moet er een hebben en altijd bij zich dragen), doopbewijzen en distributiestamkaarten. Eerst krijgen ze van vrienden en kennissen bonnen, daarna maakt de LO valse bonkaarten. In de zomer van 1944 krijgen elke maand maar liefst 100.000 onderduikers valse bonkaarten.

Het vervalsen van identiteitsbewijzen neemt een grote omvang aan doordat het aantal onderduikers aangroeit tot 500.000. Hiervan krijgen er 350.000 hulp van het LO. In 1945 zijn bij de LO niet minder dan 14.000 mensen voltijds werkzaam. Ongeveer 25.000 mensen werken af en toe mee aan de organisatie. Clandestiene drukkerijen maken persoonsbewijzen aan; ambtenaren van distributiekantoren drukken bonnen achterover voor het verzet.

Overval op distributiekantoor Rosmalen

Een drukkerij, genaamd Persoons Bewijzen Centrale, maakt in 1943 en 1944 tussen de 60.000 en 70.000 blanco identiteitsbewijzen per jaar. Veel gevraagd zijn ook Ausweise, papieren waarop staat dat de eigenaar bepaalde voorrechten heeft. Zo mogen mensen met een Ausweis ook ná het ingaan van de Spertijd (avondklok) de straat op.

Maar het vervalsen van papieren wordt steeds moeilijker. In september 1944 wordt een nieuw model distributiestamkaart ingevoerd dat moeilijker na te maken is dan het oude model. Ook blijken persoonsbewijzen moeilijk na te maken te zijn. Speciale verzetsgroepen, Nationale Knokploegen genaamd, proberen dan ook identiteitspapieren en stempels te stelen. Ze overvallen daartoe arbeidsbureaus, bevolkingsregisters en distributiekantoren. Niet alleen kunnen ze dan papieren en stempels namaken, ook krijgen ze handtekeningen in handen van hoge Duitse en Nederlandse ambtenaren.

Walraven van Hall

Het Nationaal Steun Fonds

Voor al deze hulpverlening hebben de LO en de andere verzorgingsgroepen geld nodig. Daar komt door het snelgroeiende aantal onderduikers een nijpend tekort aan. De bankier en effectenhandelaar Walraven van Hall probeert daar wat aan te doen. Eerst werft hij geld om aan gezinnen van militairen uit te keren. Samen met zijn broer Gijs werkt hij voor een fonds dat gezinnen helpt van marinemensen die op Engelse en Amerikaanse schepen dienstdoen, het 'Zeelieden-fonds'. Vanaf de zomer van 1943 werken de broers voor het 'Landrottenfonds'. Hieruit ontstaat het Nationaal Steun Fonds.

Walraven van Hall weet op drie manieren geld voor dit fonds bijeen te krijgen. Hij leent geld bij grote bedrijven en maakt met de regering-in-ballingschap de afspraak dat die de leningen na de bevrijding terugbetaalt aan de bedrijven. Op 10 januari 1944 krijgt het fonds ook geld los van de regering-in-ballingschap zelf. Dat geld is bestemd voor hulp aan mensen die uit krijgsgevangenschap of Arbeitseinsatz proberen te blijven door onder te duiken. Het geld is voor mensen die schuiladressen zoeken, voor gastgezinnen die onderduikers willen opnemen en voor de helpers die de onderduikers verzorgen. Ten slotte krijgt het fonds geld uit schenkingen en inzamelingsacties.

Het fonds opereert vanaf de Amsterdamse effectenbeurs zonder dat andere medewerkers van de beurs dat in de gaten krijgen. Walraven van Hall loopt tóch tegen de lamp en wordt op 12 februari 1945, samen met andere verzetsstrijders, doodgeschoten. Maar het Nationaal Steun Fonds blijft volop in actie.

De LO en andere verzorgingsgroepen krijgen geld uit het fonds, maar ook onderduikers kunnen op dit fonds beroep doen. Bijna 20.000 onderduikers hebben een uitkering gehad uit het fonds. Het Nationaal Steun Fonds is een illegale bank die op het hoogtepunt van haar activiteit 2.000 werknemers telt.

Waardezegels die illegaal ten bate van het Nationaal Steunfonds verkocht werden.

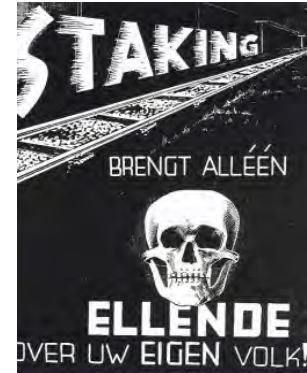
Het openbare leven raakt steeds meer verlamd

De enorme bedrijvigheid bij de hulp aan onderduikers staat in schrille tegenstelling met de toenemende verlamming van het openbare leven, vooral in 1944 en '45. Niet alleen zijn ongeveer 400.000 mannen in Duitsland tewerkgesteld, ook zijn er honderdduizenden ondergedoken.

Bedrijven en overheidsbureaus raken een groot deel van hun personeel kwijt. Dat is ook één van de redenen waarom de Spoorwegstaking die in september 1944 is begonnen tot de bevrijding op 5 mei 1945 blijft voortduren. Het is eerst de bedoeling geweest dat de staking enkele dagen zou duren, maar er zijn zóveel spoorwegmensen ondergedoken, dat er maar weinig treinen konden rijden.

Het groeiend tekort aan personeel zorgt ervoor dat bedrijven en bureaus sluiten of op halve kracht draaien. In het westen van het land hebben bedrijven en bureaus te maken met brandstofschaarste. De arbeiders en ambtenaren die nog wél beschikbaar zijn lijden steeds meer aan ondervoeding. Daardoor zijn ze vaak niet in staat om te werken. Het openbare leven komt helemaal stil te liggen. Er rijden geen bussen en trams meer en scholen blijven soms weken aan een stuk gesloten.

Na de bevrijding komt het openbare leven weer langzaam op gang. Onderduikers komen na de capitulatie van de Duitse troepen in Nederland weer te voorschijn en vatten hun oude bestaan weer op, maar pas vanaf juli 1945 keren mensen die in Duitsland werken terug in Nederland.

Anti-stakingsaffiche van de Duitsers

Herinneringstegel spoorwegstaking

ANNE FRANK EN EEN DOKTERSFAMILIE

Het Achterhuis

Het huis waar Anne Frank met haar ouders en haar zus Margot ondergedoken is geweest, is na de Tweede Wereldoorlog het beroemdste schuiladres van Nederland geworden. Dat komt doordat Anne Frank tijdens haar verblijf een dagboek heeft bijgehouden. Dat dagboek is in 1947 uitgegeven en is sindsdien één van de bekendste boeken in Nederland.

Het dagboek begint op 12 juni 1942, haar 13e verjaardag. Ze schrijft van dag tot dag op wat ze beleeft en denkt en voelt. Ook wat er gebeurt in Amsterdam en de nieuwsberichten die ze op de radio hoort krijgen aandacht. Ze vertelt haar belevenissen in briefvorm aan denkbeeldige vriendinnen. Als onderduikster vindt ze het te moeilijk en te gevaarlijk om echte brieven te versturen.

Eerst denkt Anne er niet over om het dagboek uit te geven. Wel wil ze een bekend schrijfster en journaliste worden. Ze schrijft naast haar dagboek verzonden verhaaltjes. Als de regering-in-ballingschap op 29 maart 1944 een oproep aan gewone burgers in Nederland doet om dagboeken in te zamelen zodra de oorlog voorbij is, verandert ze van gedachten.

Niet alleen blijft ze haar dagboek bijhouden, ook begint ze wat ze al geschreven heeft van voren af aan te herschrijven met de bedoeling dat het uitgegeven zal worden.

Van haar dagboek bestaan dus twee versies. Nadat de onderduikers zijn opgepakt, worden de dagboeken teruggevonden, behalve een gedeelte van de eerste versie dat het grootste deel van 1943 beslaat. Haar vader is de enige overlevende van de familie. Hij stelt een dagboek samen uit de twee versies.

1947 verschijnt het boek onder de titel die Anne al heeft bedacht: 'Het Achterhuis'. In 1955 komt er een toneelbewerking en in Hollywood wordt het boek in 1959 verfilmd.

De familie Frank is een joodse familie die in Duitsland woont. In 1933 verhuizen ze naar Amsterdam als het voor de joden in Duitsland steeds gevaarlijker wordt. Vader Frank werkt in een kantoor aan de Prinsengracht 263. Hij handelt samen met andere mensen in een middel om jam te maken.

alles alleen omdat je niet maar de goede zaden
van je eigen goede helft koopt. heb ik dan wel
willen koopten, maar het gaat niet, als ik het
in twiëtig den denken allen dat het een mislukk
komekie is en dan moet ik me het met een
groepje met redder nog niet eens van mijn
eigen familie getrokken, die het is denk dat
ik niet ben, om hoofdpijn pillen en kalme-
nabellen tead, slikken, wie mi heb en konhoofd
felt of ik haars heb, maar mijn onleesting
praagt en mijn slechte ten bevestigd, dat
haud ik niet tol, als er ho of me gelit
wordt dan word ik eerst snijdt, dan kerdri-
tig en tenlotte haai ik mijn haat mee om,
haai het slechte naar buiten, het goede naar
binnen en haai aldus ten middel om te
worden haai ik ho erg graag naar willen haai
en ho als ik haai koopten haai, als en geen
andere mensen in de wereld haaiken worden.
je hante bn. Frank.

Als zijn dochter Margot in 1942 een oproep krijgt om in Duitsland te gaan werken, besluit vader Frank om met zijn gezin onder te duiken. Vader Frank gaat een deel van zijn kantoor als schuiladres gebruiken. Hij richt vier kamers in als schuilplek, verborgen achter een draaibare boekenkast. Op 6 juli 1942 trekken ze op het schuiladres in. Later komen er nog vier mensen bij, kennissen van de familie. Dat zijn de heer en mevrouw Pels met hun zoon en de heer Pfeffer.

Tot ze op 4 augustus 1944 door Duitse politieagenten worden opgepakt, zitten ze in vier kleine kamers zonder dat ze ook maar één keer het huis kunnen verlaten. Alleen als kantoorpersoneel naar huis is, kunnen ze naar de kantoorruimtes in het huis gaan. Anne moet samen met Pfeffer op één kamer verblijven. Daar schrijft ze haar dagboek.

Waarom heet het schuiladres 'Achterhuis'? Het kantoor zit in een groot herenhuis en net als andere herenhuisen in Amsterdam bestaat het uit twee gedeeltes: het voorhuis aan de straatkant en het achterhuis aan de andere kant. Het schuiladres kan in het achterhuis worden ingericht, omdat enkele kamers daarvan niet in gebruik zijn.

Dit is de voorkant van het bedrijf van Otto Frank. Als je er voor staat, heb je geen idee dat er nog een heel huis achter zit.

Het Achterhuis

Hoe is het voor Anne om ondergedoken te zijn en dus niet naar buiten te kunnen? Niet makkelijk, zo kun je in het dagboek lezen. Net als alle kinderen speelt ze graag buiten en bovendien is ze een spring-in-het-veld. Alleen het personeel van het kantoor weet dat er onderduikers in het huis zijn.

Als je het Achterhuis binnen wil gaan, moet je een boekenkast opzij draaien. Wie dat niet weet, zal niet op het idee komen dat er achter de kast mensen in vier kamers wonen. Overdag hangen er dikke vitrages voor de ramen en 's avonds wordt er zwart papier overheen aangebracht, zodat er geen licht naar buiten kan doordringen. Het Achterhuis is dus van de buitenwereld afgesloten, en daar kunnen de onderduikers moeilijk aan wennen.

Alleen de radio verbindt hen met de wereld buiten. Wat de BBC en Radio Oranje vertellen over de jodenvervolgging door de nazi's maakt de bewoners droevig en bang. Het is de bewoners duidelijk dat ontdekking van hun schuilplaats een vrijwel zekere dood betekent. Nieuws over de gevechten tussen Geallieerde troepen en die van Duitsland, Italië en Japan, stemt hen blij en hoopvol. Ze weten zeker dat de nazi's verslagen zullen worden.

Verder moet iedereen zich vooral overdag “als muizenbaby’s” zo stil houden. Anders zouden mensen die het kantoor bezoeken in de gaten krijgen dat er onderduikers in het achterhuis zijn.

Bovendien zitten de vier kamers boven een magazijn waar op werkdagen vanaf 08.30 ‘s morgens twee knechten werken, en die weten niet en mogen niet te weten komen dat boven hun hoofd mensen wonen.

Als je nagaat hoeveel geluiden je in huis hoort, vooral als je burens hebt, dan kun je wel indenken hoe moeilijk dat is.

De toegangsdeur tot de schuilplaats is verborgen achter een draaibare kast

Want hoe vaak hoor je niet stemmen, voetstappen, een radio, een stofzuiger, een waterleiding die suist of fluit en een afvoer waar water gorgelend in wegstroomt?! Ten slotte moeten de acht onderduikers elkaar leren accepteren met al hun hebbelijkheden en onhebbelijkheden. Dat is moeilijker dan wanneer ze elkaar maar af en toe zien. Anne vindt het niet altijd makkelijk. Met haar vader kan ze goed overweg, met haar moeder heeft ze dikwijls ruzie. In 1944 wordt ze min of meer verliefd op de jongen van Pels (in het dagboek noemt ze hem Peter). Niet alleen beschrijft ze hoe ze met haar lotgenoten omgaat, ook probeert ze inschikkelijk te zijn tegenover haar moeder ondanks hun niet-zo-beste verstandhouding.

De onderduikers krijgen hulp van personeelsleden van het bedrijf. Dat begint al met de inrichting van hun schuiladres. Daarna brengen Miep en Bep, twee medewerksters van het kantoor, hen regelmatig etenswaren, boeken en nieuws over wat er in Amsterdam en elders op de wereld gebeurt. Miep weet op de zwarte markt etenswaren bij elkaar te scharrelen. Voor deze verzorging heeft Anne veel waardering.

De onderduikers in het Achterhuis worden verraden (het is onbekend door wie). Op 4 augustus 1944 houden Duitse agenten een huiszoeking en nemen ze de acht onderduikers mee. Anne komt eerst in Westerbork terecht, dan in Auschwitz en in oktober in Bergen-Belsen. Ze sterft daar op 11 maart 1945. Alleen haar vader overleeft de kampen.

Het kantoor met het Achterhuis is nu een museum. Ook kun je daar de schriften zien waarin ze haar dagboek heeft geschreven. De meubels in het Achterhuis zijn weggehaald door de Duitsers maar aan de hand van filmbeelden kun je zien hoe de vier kamers van het Achterhuis er toen uit hebben gezien.

Gedenksteen in Bergen-Belsen

Een doktersgezin helpt studenten onderduiken

Dit voorbeeld komt uit het boek 'Dagboekfragmenten 1940-1945'. We volgen enkele dagen lang een doktersfamilie in de Achterhoek aan de hand van dagboek aantekeningen van de vrouw van de dokter. Zij hebben twee zonen, Paul en Rob, en twee dochters, Ada en Liesbeth. Liesbeth is de verloofde van Adri, een student medicijnen in Utrecht. Paul gaat naar een lyceum in Zutphen en Rob werkt op een landbouwopleiding in Deventer.

Het is februari 1943. In Duitsland en Nederland is de Arbeidsplicht ingevoerd, omdat Duitsland steeds meer arbeiders nodig heeft voor de oorlogsproductie. Tevens moeten alle studenten in Nederland de Loyaliteitsverklaring tekenen. Doen ze dat niet, dan kunnen ze worden opgepakt en als dwangarbeider of in de Arbeitseinsatz te werk worden gesteld. Duitse politietroepen en Nederlandse SS'ers houden op 6 februari een razzia op de universiteit van Utrecht waarbij ze een groot aantal mannelijke studenten oppakken en wegvoeren.

6 februari

Adri keert onverwachts uit Utrecht naar de doktersfamilie terug, nadat hij heeft gezien hoe er op de universiteit studenten worden opgepakt en weggevoerd. De doktersvrouw vraagt zich af waarom deze razzia heeft plaatsgehad. Moeten de opgepakte studenten in de Arbeitseinsatz werken? Of zijn ze als strafgevangenen om andere studenten te dwingen de Loyaliteitsverklaring te tekenen? Of willen de Duitsers met de razzia wraak nemen voor een moordaanslag op een hoge Duits ambtenaar? Voor haar staat vast dat de universiteit in Utrecht voorlopig dichtgaat en ze meent dat de razzia een wanhoopsdaad is van de Duitsers omdat de oorlogskansen tegen hen zijn gekeerd.

8 februari

Ook Rudi en Dolf, twee studenten uit Amsterdam, komen naar het huis om zich schuil te houden. In Amsterdam en alle andere universiteitssteden zijn agenten van de WA (een politiekorps opgericht door de NSB) bezig studenten te zoeken en hen af te voeren.

De vrouw is er van overtuigd dat de studenten in Duitsland tewerkgesteld worden als represaille voor de aanslag. Ze moet nu drie studenten zien te verbergen. Adri en Dolf worden daarom zogenaamd assistenten van haar echtgenoot de dokter. En dat komt voor hem goed uit, want hij heeft dringend een assistent nodig. Rudi wordt zogenaamd boerenknecht bij boer Lantink, een vriend van haar.

10 februari

De vorige dag zijn ook mannen tussen 18 en 25 jaar die géén student zijn, opgepakt en weggevoerd, naar men zegt om in Duitsland in een kamp te werken. Tijdens razzia's zijn zelfs middelbare scholieren uit hun klaslokalen gehaald. Ook Rob en Paul zijn die dag naar huis gekomen, nadat ze voor het gevaar van razzia's op scholen zijn gewaarschuwd. Nu zijn ze onderduikers bij hun eigen ouders!

Rudi is nu bij Lantink ondergebracht en Rob bij boer Jansen als zogenaamde boerenknecht. Adri en Paul zijn 's avonds nog thuis geweest, voordat ze bij iemand anders overnachten. Als er agenten aanbellen om een huiszoeking te doen, dan zal de dokter de agenten aan de praat houden tot de jonge mannen zich op zolder verstopt hebben. Op Dolf na; die moet de zolder van buitenaf afsluiten. De afgelopen nacht is er géén inval geweest.

13 februari

Overall in het land zijn nu razzia's. Vele jonge mannen duiken onder om uit handen van de Duitsers te blijven. In dit dorp is nog geen razzia geweest. Paul en Adri zijn nu in de boerderij van Jan van Meerten verstopt. Van daaruit kunnen ze bij een razzia het dorp uitvluchten. Ook vrouwen en meisjes worden nu opgepakt. Het is voor hen te gevaarlijk om buiten het dorp boodschappen te doen. Ze worden gegijzeld om zo hun vrienden/mannen te dwingen in Duitsland te gaan werken.

24 februari

Enkele malen is het gerucht rondgegaan dat er een razzia op handen zou zijn. De gastgezinnen hebben een waarschuwingdienst opgezet. Er zijn codes afgesproken voor drie verschillende alarmfases. Tot 24 februari is tweemaal de laagste alarmfase afgekondigd geweest. Het lijkt iets veiliger te worden voor onderduikers om zich weer op straat te vertonen. Rob zal de volgende dag zelfs voor het eerst naar school gaan. Maar, schrijft de vrouw, gevaarlijk blijft het.

Uit dit dagboek blijkt dat de onderduikers in dit dorp altijd kunnen rekenen op onderdak en verzorging. Net als de personeelsleden van Anne's vader maken de dorpsbewoners hiervoor duidelijke afspraken en geven op een vindingrijke manier de onderduikers onderdak. Er is ook een groot verschil: De onderduikers in het dorp kunnen af en toe hun schuilplaats verlaten en áls er gevaar dreigt, verbergen ze zich weer voor een tijdje. Dat kunnen de onderduikers in het Achterhuis nooit.

NA DE BEVRIJDING

Het feest van de bevrijding

Als Geallieerde troepen een dorp of stad innemen is dat voor bewoners en voor onderduikers vooral het einde van een periode van angst en onderdrukking. Onderduikers verlaten hun schuilplaatsen en vieren feest met de andere inwoners. Ze verwelkomen de Geallieerde soldaten als bevrijders.

In september 1944 worden Brabant en Limburg bevrijd, in maart en april 1945 gebieden in het noorden en oosten van het land. Pas op 5 mei van dat jaar, als de Duitse troepen in Nederland zich aan de Geallieerden overgeven, wordt ook het westen van het land bevrijd. En op 8 mei trekken Geallieerde troepen voor het eerst Amsterdam en andere grote steden in het westen binnen.

Toch is het dan nog niet overal veilig. Op 7 mei bijvoorbeeld openen enkele Duitse soldaten op de Dam in Amsterdam het vuur op een menigte van feestvierende mensen. Daarbij vallen 22 doden en zestig gewonden.

In de steden en dorpen houden bewoners spontane of door de gemeente georganiseerde straatfeesten. Oud-onderduikers zijn blij weer veilig en ongestoord op straat te kunnen lopen. Ook zien ze familieleden en vrienden terug, vaak na maanden of jaren. Ze vertellen elkaar hoe ze de bezettingstijd zijn doorgekomen. Maar dat geldt niet voor alle onderduikers of familieleden van onderduikers. Onderduikers die alsnog zijn opgepakt, zijn spoorloos verdwenen en komen pas na maanden weer boven water. Tot dan toe blijft hun familie in onzekerheid over hun lot. Of ze komen helemaal niet meer terug en het wordt nooit duidelijk wat er met hen is gebeurd. Sommige onderduikers die naar hun oude woonadres terugkeren, maken dat ook mee. Familieleden die achterbleven, zijn weg. Bij deze mensen blijft de knagende bezorgdheid om het lot van familieleden ook na de bevrijding een kwelling.

Na het bevrijdingsfeest willen de meeste mensen aan de slag om hun bestaan en het land weer op te bouwen. Ook willen ze de ervaringen van de bezettingstijd zo snel mogelijk vergeten.

*Bevrijdingsfeest
in Rotterdam*

Trauma's en nazorg

Veel mensen die een oorlog hebben meegemaakt krijgen, vaak pas jaren daarna, allerlei lichamelijke en, vooral, geestelijke klachten. In ons land is dat vooral het geval bij mensen die de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog aan den lijve hebben ondervonden, zoals onderduikers. Het kan om allerlei soorten klachten gaan.

Sommige mensen die de oorlog hebben meegemaakt, hebben een hekel aan Duitsers gekregen. Ze vinden de Duitsers arrogant en bazig. Ze hebben echter geen lichamelijke of geestelijke klachten door de oorlog gekregen.

Anders ligt het bij sommige onderduikers. Zij hebben vooral last van angst en achtervolgingswaan. Ze vinden het onprettig dat allerlei instanties van alles over hen weten, bevolkingsregister, arbeidsbureau, ziekenfonds en dergelijke. Ze zijn bang dat die instanties hen op allerlei manieren kunnen opsporen en lastigvallen.

Dat deden Duitse ambtenaren immers ook als die mensen voor de *Arbeitseinsatz* probeerden te werven. Een vragenlijst van een onderzoeksbureau zouden ze alleen anoniem invullen of alleen als ze er zeker van zijn dat hun gegevens niet aan andere bureaus worden doorgegeven. Ook hebben ze soms angst, voor mensen in uniform bijvoorbeeld of voor mensen die 's avonds laat aanbellen of als ze opbeld worden.

Vooraf voormalige verzetsmensen hebben dat. Sommige oud-onderduikers kunnen het niet verdragen dat huisgenoten, kinderen vooral, lawaai maken en burens storen. Ze worden dan erg boos, want toen ze ondergedoken waren kon burengerucht makkelijk leiden tot ontdekking van hun schuilplaats. Ook engtevrees komt voor. Deze klachten worden soms doorgegeven aan hun kinderen, ook al worden die pas ná de bezettingstijd geboren. Kinderen bijvoorbeeld die van hun ouders altijd heel stil moesten zijn, zullen dat vaak ook van hún kinderen verlangen.

Sommige oud-onderduikers en andere mensen die slachtoffer van de oorlog zijn geweest, blijven proberen familieleden op te sporen die tijdens de oorlogsjaren verdwenen zijn. Zelfs nu nog worstelen nog mensen met de vraag wat er met hun vermiste familieleden gebeurd is.

Klachten ontstaan door oorlogservaringen worden *oorlogstrauma's* genoemd. Mensen die zulke trauma's hebben, praten vaak over de oorlog en vertellen verhalen over hoe ze de bezettingstijd zijn doorgekomen. Gewezen onderduikers en verzetsmensen vertellen steeds opnieuw hoe ze de Duitsers de loef hebben weten af te steken. Of ze zwijgen juist altijd over de oorlog en kroppen alles op.

Mensen met een oorlogstrauma kunnen zich laten behandelen voor die klachten. Er zijn speciale instellingen voor therapeutische hulp. Bijvoorbeeld bij vestigingen van de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ). Er zijn ook enkele instellingen die speciaal bedoeld zijn om mensen met oorlogstrauma's te behandelen. De belangrijkste zijn de Stichting Centrum '45 en ICODO. Stichting Centrum '45 heeft in Oegstgeest een kliniek waar mensen met oorlogstrauma's kunnen worden opgenomen voor behandeling.

Oud-verzetsstrijders en militairen kunnen vanaf 1947 een speciale uitkering aanvragen. Vanaf 1973 krijgen ook mensen die vanwege ras, overtuiging en seksuele geaardheid zijn vervolgd een speciale uitkering. Bij het aanvragen van die uitkeringen krijgen ze hulp van Stichting Centrum '45 en ICODO.

Maar er zijn ook mensen met oorlogstrauma's die niet in het verzet zijn geweest of door de bezetters vervolgd zijn. Dat zijn de zogenaamde burger-oorlogsslachtoffers. Daar horen ook oud-onderduikers bij. Deze groep heeft altijd minder aandacht gekregen dan oud-verzetsstrijders, militairen en vervolgd. Pas in 1984 neemt de regering de 'Wet Uitkeringen Burger-Oorlogsslachtoffers 1940-1945' of WUBO aan. Deze wet geeft deze groep recht op een oorlogsuitkering. De wet is er gekomen dankzij jarenlang actievoeren van de Stichting Burger-Oorlogsgetroffenen (SBO).

Herinnering versterkt begrip voor mensen in nood

De belangstelling voor wat Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft meegemaakt, is nog steeds groot. Dat blijkt wel uit de jaarlijkse dodenherdenking op 4 mei en het vieren van de Bevrijdingsdag op 5 mei. Daar doen veel mensen, ook jongeren aan mee.

De jaarlijkse herdenking van de Februaristaking op 26 februari bij het standbeeld van de Dokwerker in Amsterdam trekt veel belangstelling. Ook de interesse voor onderduikers en het verzet is nog steeds groot. Het dagboek van Anne Frank wordt nog steeds veel gelezen, ook door scholieren. Veel aandacht en waardering gaat uit naar mensen die onderduikers geholpen hebben, verzetsstrijders en gastgezinnen.

De belangstelling valt op omdat er steeds minder mensen zijn die de oorlog bewust hebben meegemaakt. Over een tijdje zijn er geen mensen meer die uit eigen ervaring over de bezettingstijd kunnen vertellen.

De herinnering aan de bezettingstijd in het algemeen en onderduikers in het bijzonder leeft ook voort in een rijke traditie van grote acties voor liefdadigheid die na 1945 is ontstaan. In het bijzonder geldt dat voor de opvang van veel buitenlanders die op de vlucht zijn voor oorlog of politieke vervolging. Hun lot doet veel mensen die de oorlog hebben meegemaakt denken aan dat van onderduikers tijdens de bezetting.

4 mei herdenken, 5 mei vieren

Op 4 mei zijn we om 20.00 uur overal in het land twee minuten stil. En op 5 mei zetten we ons in voor de vrijheid. Iedereen, ieder jaar opnieuw.

AANTEKENINGEN

MEER OP INTERNET

Op de website van het Centrum voor Mondiaal Onderwijs vind je nog meer informatie die je kan helpen bij je werkstuk of spreekbeurt.

Je vindt daar **tips** over hoe je het beste een werkstuk kunt opzetten of hoe je het beste je spreekbeurt kunt inkleden.

Ga naar www.cmo.nl of www.maak-een-werkstuk.nl.

SCRIPTIESERVICE

De Scriptieservice Mondiaal Onderwijs richt zich op leerlingen vanaf 10 jaar. In de reeks zijn meer dan 85 onderwerpen opgenomen over Derde Wereld, Vrede, Milieu en Mensenrechten.

Elk pakket bestaat uit 24 pagina's tekst, foto's, tekeningen, strips en/of cartoons. Op de website van CMO staat een handleiding voor het maken van een scriptie/werkstuk.

De versie op papier is te bestellen bij:

Centrum voor Mondiaal Onderwijs

Postbus 9108
6500 HK Nijmegen
tel. 024-3613074
e-mail: cmo@fm.ru.nl
<http://www.cmo.nl>

Schoolmediatheken, (jeugd)bibliotheken en documentatiecentra kunnen een abonnement op de scriptieservice nemen en ontvangen dan per jaar vijf pakketten.